

POLSKIE GROBY ŻOŁNIERSKIE NA MALCIE

Artur Patek

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

ABSTRACT

POLISH SOLDIERS' GRAVES IN MALTA

The Malta Naval Cemetery is situated in Kalkara (opposite Valletta across the Grand Harbour). The Commonwealth War Graves Commission is currently responsible for the care of this site. More than 1,000 soldiers (who died during the First and Second World Wars) were buried there including the Polish soldiers who fell in fight for Malta between 1942 and 1943. Six Polish airmen and two sailors were buried in Kalkara cemetery. The airmen were killed during a service flight in a plane crash, on 17th December 1942. The two sailors served on a Polish submarine, ORP “Sokół”.

Key words: Malta Naval Cemetery in Kalkara, Polish soldiers' graves in Malta, ORP “Sokół”, Polish crews in the No. 138 Squadron RAF

Słowa kluczowe: cmentarz Marynarki Wojennej w Kalkarze (Malta Naval Cemetery), polskie groby żołnierskie na Malcie, ORP „Sokół”, polskie załogi w 138. Dywizjonie RAF

W czasie drugiej wojny światowej Malta była jednym z najsilniej bombardowanych miejsc. Między czerwcem 1940 a sierpniem 1943 roku państwa osi zrzuciły na ten niewielki kraj ponad 16 000 ton bomb. Malta znajdowała się wówczas pod rządami Wielkiej Brytanii i to jej lotnictwo oraz marynarka wzięły na siebie ciężar obrony wyspy. Strategicznie położona między Europą a Afryką miała ogromne znaczenie zarówno dla aliantów, jak i ich przeciwników. Dla koalicji była najważniejszym punktem oparcia na froncie śródziemnomorskim, od Gibraltaru po Egipt. Niemcy i Włosi widzieli w niej z kolei wielką przeszkodę na szlaku łączącym południe Włoch z ich siłami w północnej Afryce (Afrika Korps). Rolę, jaką Malta wtedy odgrywała, można porównać do olbrzymiego lotniskowca zakotwiczonego w newralgicznym rejonie walk. Lotniskowiec ten nigdy nie został zdobyty, ale kraj atakowany z morza i powietrza poniósł duże straty materialne. Za bohaterską obronę wyspa i jej mieszkańcy zostali w 1942 roku odznaczeni Krzyżem Jerzego (*George Cross*), najwyższym brytyjskim cywilnym odznaczeniem przyznawanym za odwagę¹.

¹ Zob. przykładowo: J. Attard, *The Battle of Malta*, London 1980; J. Holland, *Fortress Malta. An Island Under Siege, 1940–1943*, London 2003; w języku polskim: C.S. Forester, *Bitwa o Malte*, tłum.

Na Malcie walczyli także Polacy. Z Royal Navy współdziałały na przykład okręt podwodny ORP „Sokół” oraz niszczyciel ORP „Kujawiak”. Ten ostatni zatonął w nocy z 15 na 16 czerwca 1942 roku wraz z załogą po wplynięciu na minę w pobliżu Valletty². W dywizjonach Royal Air Force (RAF) loty bojowe wykonywali polscy lotnicy. Żołnierze, którzy nie doczekali końca wojny, znaleźli miejsce wiecznego spoczynku na cmentarzu Marynarki Wojennej (Malta Naval Cemetery) w Kalkarze.

CMENTARZ MARYNARKI WOJENNEJ (MALTA NAVAL CEMETERY)

Kalkara to niewielka, licząca 3000 mieszkańców miejscowość położona niedaleko Valletty, po drugiej stronie zatoki Wielkiego Portu (ang. Grand Harbour). Cmentarz Marynarki Wojennej usytuowany jest na wschodnich peryferiach osady, na granicy z miejscowością Xgħajra. Z centrum Kalkary można tutaj przyjść spokojnym marszem w 5–10 minut. Z placu obok kościoła parafialnego pod wezwaniem Świętego Józefa trzeba skręcić w jedną z bocznych uliczek (Il-Kapuccini) i iść nią do rozwidlenia dróg. Nekropolia znajduje się nieopodal. Według informacji zamieszczonej w internecie na stronie Commonwealth War Graves Commission (CWGC), formalny adres tego miejsca to: Triq Santa Rokku, Kalkara³. W sąsiedztwie (w odległości 2 km) jest położony dawny brytyjski fort Rinella, dzisiaj zamieniony w muzeum. Rozciąga się stąd malowniczy widok na Vallettę i zatokę Wielkiego Portu. Cmentarz można swobodnie odwiedzać w ciągu dnia. Na miejscu dyżur pełni pracownik administracyjny, który po godzinach pracy zamyka bramę⁴.

Cmentarz znany jest również pod nazwą Capuccini Cemetery, od znajdującego się nieopodal klasztoru oo. Kapucynów. Został utworzony w 1901 roku i od początku pełnił funkcję nekropolii Royal Navy⁵. Wcześniej, w latach 1846–1901, wojskowi byli chowani na nieistniejącym już dziś cmentarzu w pobliżu Royal Naval Hospital

J. Kowalski, Warszawa 1946; M. Misztal, *Historia Malty* [w:] *Historia małych krajów Europy*, red. J. Łaptos, Wrocław–Warszawa–Kraków 2002, s. 358–367.

² J. Pertek, *Eskortowce „Krakowiak”, „Kujawiak” i „Ślązak”*, Gdynia 1959, s. 15–20 (broszura w serii „Polskie Okręty Wojenne w Latach 1920–1945”, z. 6). W rocznicę zatonięcia, 16 VI 2015 r., w Barrakka Gardens Arcade w stolicy kraju Valletcie odsłonięto tablicę poświęconą pamięci polskich marynarzy.

³ *Malta (Capuccini) Naval Cemetery*, [http://www.cwgc.org/find-a-cemetery/cemetery/11204/MALTA%20\(CAPUCCINI\)%20NAVAL%20CEMETERY](http://www.cwgc.org/find-a-cemetery/cemetery/11204/MALTA%20(CAPUCCINI)%20NAVAL%20CEMETERY) (adresy internetowe aktualne na dzień: 4.02.2016).

⁴ Tablica przy bramie wejściowej informuje, że cmentarz jest otwarty od poniedziałku do piątku w różnych godzinach, zależnie od pory roku: od kwietnia do czerwca w godz. 6.30–16.30, od lipca do września w godz. 6.30–13.00, od października do marca w godz. 7.00–16.00, z wyjątkiem środy w godz. 7.00–13.00 (dane z 4 X 2015 r.). Cytowana strona CWGC (zob. przyp. 3) dodaje, że nekropolię można odwiedzić także w niedziele i święta od 8.30 „do zmierzchu”.

⁵ The National Archives, London (dalej: TNA). ADM 116/618, Księga pt. „Malta. Site for New Cemetery”, tu m.in. raport „Malta. New Royal Naval Cemetery”, 2 III 1901 (from Admiral Superintendent H.M. Dockyard, Malta, to Director of Works, Admiralty, London).

Bighi, na przeciwległym krańcu Kalkary, nad zatoką Wielkiego Portu. Informuje o tym tekst umieszczony na pomniku w sektorze D: *This stone stands in memory of those originally interred in the cemetery of the Royal Naval Hospital, Bighi, in the years 1846 to 1901. Their names are forever recorded in a memorial book in the church of St. Oswald, Royal Naval Hospital, Malta.*

Ponieważ w Bighi brakowało miejsc na pochówki, Brytyjczycy już w 1898 roku zaczęli się starać o nowy teren. Ich uwagę właściwie od początku zwróciły parcele w pobliżu klasztoru Kapucynów. Do szpitala Marynarki Wojennej było stąd niecałe 1,5 km⁶. W czasie drugiej wojny światowej w rejonie nowego cmentarza spadło wiele bomb. Poważnie ucierpiał mur ogrodzenia, który odbudowano w 1957 roku⁷.

Nekropolia przypomina kształtem nieregularny pięciokąt. Otacza ją wysoki kamienny mur, a główne wejście prowadzi przez okazałą neogotycką bramę ze sklepionym przejściem, zwieńczoną łaćńskim krzyżem. Cmentarz składa się z dwóch sekcji: protestanckiej i – znacznie mniejszej – rzymskokatolickiej⁸. Jest zadbane, a na jego estetykę korzystnie wpływają utwardzone alejki oraz rosnące tu i ówdzie ozdobne krzewy i drzewa. Orientację ułatwia wiszący na ścianie budynku administracyjnego ogólny plan nekropolii⁹. Osobno, na tablicy w pobliżu bramy wejściowej, możemy przeczytać o wojennych zmaganiach o Maltę (*Malta in the two World Wars*) oraz znaleźć informację o liczbie żołnierskich pochówków.

Na cmentarzu znajduje się pięć wydzielonych kwater wojennych. Pochowano w nich żołnierzy zmarłych w okresie pierwszej i drugiej wojny światowej. W większości pochodzili oni z krajów Commonwealthu, ale są tu także mogiły żołnierzy francuskich, japońskich i niemieckich (z lat 1914–1918) oraz polskich i włoskich (z lat 1940–1945). Ich pamięci poświęcono dwujęzyczne tablice pamiątkowe (po angielsku i w językach narodowych). Znajdują się one zaraz przy wejściu na cmentarz, na ścianie budynku administracyjnego. Większość wojskowych nagrobków ma podobny kształt i formę. Kamienny fundament przykrywa osadzona na nim gładko oszlifowana prostokątna płyta z wyrytą inskrypcją nagrobną.

Zmarli w czasie pierwszej wojny to głównie chorzy i ranni, których Brytyjczycy umieścili w szpitalach na Malcie i Gozo. Opiekę znalazło tu tylu żołnierzy, że do Malty przyłgnęło wtedy określenie „Pielęgniarki Morza Śródziemnego”.

Większość grobów wojennych jest w protestanckiej części cmentarza, gdzie tworzą trzy osobne kwatery. Dwie mniejsze (z okresu drugiej wojny) znajdują się w sekcji katolickiej. Wielu żołnierzy pochowano w mogiłach zbiorowych. Wpłynęły na to istniejące na Malcie warunki naturalne. Wierzchnia warstwa ziemi jest tu dość cienka i groby musiały być drążone w płytko zalegającej skale.

⁶ TNA. MFQ 1/178/6-7, Plan of Land Near the Capuchin Convent Proposed to be Used as an Additional Royal Navy Cemetery (1898).

⁷ TNA. ADM 270/3, From Superintending Civil Engineer to Admiral Superintendent, Malta, 31 XII 1957.

⁸ Według danych z 1979 r. cmentarz zajmował obszar 5,22 akra (1 ac. = 4046,86 m²). TNA. DEFE 71/248, Malta: Service Cemeteries, 11 IV 1979.

⁹ Ogólny plan cmentarza jest dostępny również na cytowanej stronie CWGC.

W sumie na cmentarzu pochowano 1196 żołnierzy, z czego 1040 to osoby zidentyfikowane z imienia i nazwiska. Grobami opiekuje się Commonwealth War Graves Commission (Komisja Grobów Wojennych Wspólnoty Narodów), międzyrządowa organizacja sześciu krajów członkowskich Wspólnoty (Wielka Brytania, Australia, Indie, Kanada, Nowa Zelandia i Republika Południowej Afryki)¹⁰. Jak czytamy na stronie Komisji zamieszczonej w internecie, na cmentarzu w Kalkarze opiekuje się ona również 137 mogiłami żołnierzy z krajów spoza Commonwealthu, a także 1445 grobami niewojennymi¹¹.

Groby wojenne na cmentarzu w Kalkarze¹²

Służący w siłach:	Wojna 1914–1918	Wojna 1939–1945
Wielkiej Brytanii	329	636
Malty	14	–
Kanady	–	26
Australii	3	24
Nowej Zelandii	–	7
Południowej Afryki	–	6
Indii	–	1
Innych państw	131	19
Razem	477	719

POLACY

W Kalkarze spoczęło ośmiu polskich żołnierzy – sześciu lotników i dwóch marynarzy. Wszyscy zginęli na Malcie w latach 1942–1943. Groby lotników znajdują się w części protestanckiej cmentarza, w dwóch sąsiednich kwaterach, niedaleko bramy wejściowej. Marynarzy pochowano w sekcji katolickiej, w wyodrębnionej kwaterze o charakterystycznym okrągłym kształcie.

Lotnicy ponieśli śmierć w katastrofie samolotu typu Handley Page „Halifax” o numerze DT542-NF-Q, który rozbił się nocą z 16 na 17 grudnia 1942 roku (o 2.30 nad ranem) zaraz po starcie z maltańskiego lotniska. Maszyna spadła na ziemię w pobliżu miejscowości Żejtun. Prawdopodobną przyczyną wypadku była awaria silników, ale istnieją też sugestie, że samolot omyłkowo zestrzeliła miejscowa obrona

¹⁰ Komisja działała od 1917 r., początkowo nosiła nazwę Imperial War Graves Commission. Jej aktualnym prezydentem jest Edward, książę Kentu, członek brytyjskiej rodziny królewskiej. J. Summers, *Remembered. The History of the Commonwealth War Graves Commission*, London 2007.

¹¹ *Malta (Capuccini) Naval Cemetery (część Historical Information)*.

¹² Według danych zamieszczonych na tablicy przy wejściu na cmentarz.

przeciwlotnicza¹³. Samolot należał do 138. Dywizjonu RAF do zadań specjalnych i był obsadzony polską załogą. Razem z dwoma innymi samolotami typu „Halifax”, również obsadzonymi przez Polaków, uczestniczył w locie transportowym z Wielkiej Brytanii do Kairu z dostawą lekarstw dla wojsk brytyjskich w Afryce Północnej. Wszystkie samoloty miały międzylądowanie na Malcie. Z powodu defektu silnika jedna załoga wystartowała z Anglii z opóźnieniem. Dla niej właśnie powrót na Wyspy zakończył się tragicznie. W katastrofie zginęła cała załoga (por. por. Krzysztof Dobromirski, Zbigniew Idzikowski i Stanisław Pankiewicz, podoficerowie Alfred Kleniewski, Roman Wysocki i Oskar Zieliński oraz brytyjski mechanik pokładowy sgt. Alexander Clubb Watt), a także znajdujący się na pokładzie pasażerowie. W sumie straciło życie 17 osób, w tym 5 brytyjskich oficerów¹⁴.

Polskie załogi w składzie 138. Dywizjonu RAF zostały utworzone jesienią 1941 roku. Brytyjczycy przydzielili je na wniosek premiera Władysława Sikorskiego, a ich zadaniem miało być wykonywanie zrzutów dla polskiego podziemia. Polacy uczestniczyli również w lotach specjalnych do innych krajów okupowanej Europy, a później operowali także w rejonie Morza Śródziemnego. Do stycznia 1943 roku zorganizowano siedem polskich załóg, które od kwietnia 1943 roku tworzyły osobną polską eskadrę. Z dniem 4 listopada 1943 roku została ona wyłączona ze składu 138. Dywizjonu i usamodzielniona jako 1586. Polska Eskadra Specjalnego Przeznaczenia¹⁵.

W kwietniu 1943 roku szef Oddziału Specjalnego przy Sztabie Naczelnego Wodza, ppłk dypl. Michał Protasewicz, wystąpił z wnioskiem o pośmiertne odznaczenie poległych na Malcie polskich lotników Złotym Krzyżem Zasługi z Mieczami. Według dokumentacji ze zbiorów Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie to wojenne odznaczenie miało otrzymać pięciu żołnierzy, którzy brali udział w lotach operacyjnych do Polski¹⁶. Loty do kraju należały do wyjątkowo trudnych i wymagały doświadczenia oraz odwagi. Warto nadmienić, że cała szóstka lotników już wcześniej była uhonorowana wysokimi odznaczeniami wojennymi, między innymi Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari.

Jeśli chodzi o polskich marynarzy, których pochowano w Kalkarze, obydwoj służyli na okręcie podwodnym ORP „Sokół”. Starszy marynarz Józef Paszek zginął podczas włosko-niemieckiego nalotu na Maltę, 25 marca 1942 roku, śmiertelnie

¹³ R. Gretzyngier, W. Matusiak, W. Wójcik, J. Zieliński, *Ku czci poległych lotników 1939–1945*, Warszawa 2006, s. 301.

¹⁴ A.P. Przemyski, *Z pomocą żołnierzom podziemia*, wyd. 2, Warszawa 2006, s. 40–41; *Polskie Siły Powietrzne w II wojnie światowej. Cmentarz Morski w Kalkarze (Malta)*, http://www.polishairforce.pl/_cmkalkara.html.

¹⁵ *Destiny Can Wait. The Polish Air Force in the Second World War*, ed. M. Lisiewicz, London 1949, s. 214–216; O. Cumft, H.K. Kujawa, *Księga lotników polskich poległych, zmarłych i zaginionych 1939–1946*, Warszawa 1989, s. 78–79; W. Król, *Polskie dywizjony lotnicze w Wielkiej Brytanii 1940–1945*, wyd. 3, Warszawa 1990, s. 93–94.

¹⁶ Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie (dalej: IPMS). A XII 85/56/4, 85/56/5, 85/56/13, 85/56/21, 85/56/23. Brak wniosku w sprawie Alfreda Kleniewskiego.

raniony odłamkami bomb. Drugi marynarz, mat Waław Jan Kostuch, stracił życie przypadkowo, postrzelony we wrześniu 1943 roku przez brytyjskiego żołnierza¹⁷.

„Sokół” został wydzierzawiony polskiej marynarce wojennej w 1941 roku przez Royal Navy. Najdłużej operował na Morzu Śródziemnym, gdzie odbył dwie kampanie. Jedną z jego baz była Malta. Służąc pod polską banderą, zatopił co najmniej 14 jednostek państw osi. Podczas wspomnianego ataku lotniczego z marca 1942 roku „Sokół” omal nie uległ całkowitemu zniszczeniu. Kilka dużych ładunków wybuchło w pobliżu burty, a odłamki dosłownie zasypały kadłub. Doraźną naprawę załoga wykonywała we własnym zakresie pod gradem bomb. Okręt udało się uratować, ale musiał przejść kapitalny remont i został wycofany z Malty. Po wojnie powrócił do Brytyjczyków¹⁸.

W tej samej kwaterze co groby polskich marynarzy znajduje się mogiła Stanleya Johna Kozłowskiego, pilota Royal Canadian Air Force. Zginął on 8 marca 1942 roku w katastrofie na lotnisku Luqa (samolot, za sterami którego siedział, zderzył się podczas startu z inną maszyną)¹⁹. Kozłowski wywodził się z Polonii kanadyjskiej, a o jego pochodzeniu świadczy inskrypcja nagrobna wykonana częściowo w języku polskim.

Z ziem dawnej Rzeczypospolitej pochodzili rodzice innego pilota Royal Canadian Air Force, Waltera Ladisła Yaholnitsky’ego (1912–1943). Emigrowali oni z terenów dzisiejszej Ukrainy do Saskatchewan w Kanadzie. Yaholnitsky, Warrant Officer Class 2, służył w 249. Dywizjonie RAF, ale czy wywodził się z polskiej rodziny, nie udało się ustalić²⁰. Jego grób znajduje się w części protestanckiej (grób F 25).

Polscy lotnicy zostali pochowani w trzech grobach zbiorowych, razem z brytyjskimi współtowarzyszami tragicznego lotu „Halifaxa”. Oficerowie na działce E (grób nr 4, spoczęło w nim najwięcej, bo siedem osób), a podoficerowie na działce F (groby nr 17 i 18). We wspólnej, czteroosobowej mogile pogrzebano również st. mar. J. Paszka. Osobna płyta nagrobna z wrytą na niej inskrypcją kryje miejsce spoczynku tylko jednego Polaka, mata W.J. Kostucha.

Dnia 15 lipca 2003 roku odbyła się na cmentarzu uroczystość, w trakcie której odsłonięto tablicę poświęconą pamięci polskich lotników i marynarzy. W uroczystości wziął udział prezydent Republiki Malty Guido de Marco, a ze strony polskiej akredytowany na Malcie ambasador RP w Rzymie Michał Radlicki, Konsul Honorowy Stephen Parnis England oraz delegacja Ministerstwa Obrony Narodowej z podsekretarzem stanu Maciejem Górskim. Honorową asystę pełnili marynarze z okrętu szkolnego ORP „Wodnik”²¹.

Warto wspomnieć również o uroczystości zorganizowanej 15 kwietnia 2013 roku. Była ona częścią obchodów 71. rocznicy odznaczenia Malty i jej mieszkańców

¹⁷ J. Pertek, *Mała flota wielka duchem*, Poznań 1989, s. 549, 554; P. Choński, *Groby polskich żołnierzy na cmentarzu w Kalkarze*, <http://polonika.namalcie.pl/kategoria/Poloniki/ii-wojna-swiatowa>.

¹⁸ Cz. Rudzki, *Polskie okręty podwodne 1926–1969*, Warszawa 1985, s. 154–163 (tu mapa: *Ważniejsze akcje bojowe „Sokoła” w latach 1941–1943*, s. 156); J. Pertek, *Okręty podwodne „Sokół” i „Dzik”*, Gdynia 1958, s. 3–19 (seria „Polskie Okręty Wojenne w Latach 1920–1945”, z. 10).

¹⁹ P. Choński, op. cit.

²⁰ W.R. Barry, D. Chisholm, B. Parsons, *Age Shall Not Weary Them. Saskatchewan Remembers Its War Dead*, Regina 2005, s. 487.

²¹ *Polish Wartime Heroes Commemorated*, „The Times of Malta”, 16 VII 2003, www.timesofmalta.com.

Krzyżem Jerzego. Na cmentarzu oddano hołd poległym lotnikom i marynarzom oraz odmówiono ekumeniczną modlitwę. W uroczystości uczestniczyli między innymi dowódca Marynarki Wojennej adm. Tomasz Mathea, biskup połowy Wojska Polskiego Józef Guzdek, ewangelicki biskup wojskowy płk Mirosław Wola, kanclerz Prawosławnego Ordynariatu WP ks. płk Michał Dudicz, kierownik Urzędu do spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych Jan Stanisław Ciechanowski, przedstawiciele Kancelarii Prezydenta RP, Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa oraz lokalnych władz maltańskich. W wygłoszonym słowie bp Guzdek powiedział, że groby w Kalkarze „nie mówią o przegranej, ale o wygranej”, ponieważ „wygrała idea, za którą nasi żołnierze i żołnierze zaprzyjaźnionych wojsk oddali życie”²².

Wiele opracowań podaje nieścisłe, że groby Polaków znajdują się w Bighi. Nazwę taką, jak wspomniano, nosił szpital Royal Navy (istniał w latach 1832–1970), ale pochówków na przyszpitalnym cmentarzu zaprzestano już w 1901 roku. Brak również konsekwencji, jeśli chodzi o nazwę nekropolii w Kalkarze. Niekiedy w tej samej publikacji znajdujemy różne określenia, co mniej zorientowanemu czytelnikowi może sugerować, że Polacy zostali pochowani na różnych cmentarzach na Malcie²³.

Sylwetki pochowanych

Dobromirski Krzysztof Leon (21 XII 1915–17 XII 1942), porucznik pilot²⁴

Urodził się w Glinianach (pow. Przemyślany, obecnie Ukraina). Ukończył Szkołę Podchorążych Lotnictwa w Dęblinie (XIII promocja, 1939). Po wrześniu 1939 roku przez Rumunię przedostał się do Francji, gdzie w czerwcu 1940 roku otrzymał przydział do Ośrodka Szkolenia i Zgrywania Załóg Bombowych w Saint-Étienne. Po kapitulacji Francji ewakuowany do Wielkiej Brytanii. Służył w polskim 301. Dywizjonie Bombowym RAF. W listopadzie 1941 roku został przydzielony do polskiej załogi 138. Dywizjonu specjalnego przeznaczenia. Odbił wiele lotów bombowych i sabotażowo-dywersyjnych nad Niemcami i okupowaną Francją, wykonał także lot operacyjny do

²² *Obchody 71. rocznicy obrony Malty*, http://www.radaopwim.gov.pl/article_details/1032/la-valetta-kalkara-malta.

²³ Przykładowo: Bighi Cm. Naval, Bighi Cm. Sappensini, Malta Capuccini Cm. Mar., Bighy Cm. oo. Kapucynów (*Księga pochowanych żołnierzy polskich poległych w II wojnie światowej*, t. III, red. E. Pawłowski, Pruszków 1994, s. 72, 110, 145, 321); Bigbi, Binghi Cappuccini (T. Kryśka-Karski, *Straty korpusu oficerskiego 1939–1945*, Londyn 1996, s. 80, 308); cm. Cappuccini, Bigni (J. Pawlak, *Absolwenci Szkoły Orłąt 1925–1939*, Warszawa 2002, s. 208, 224).

²⁴ IPMS. A XII 85/175/295, Wniosek o nadanie Krzyża Srebrnego Virtuti Militari (27 X 1941); ibidem, A XII 85/56/4, Wniosek o odznaczenie Złotym Krzyżem Zasługi z Mieczami (7 IV 1943); R. Gretzyngier, W. Matusiak, W. Wójcik, J. Zieliński, op. cit., s. 300; O. Cumft, H.K. Kujawa, op. cit., s. 241–242; *Księga pochowanych...*, t. III, s. 72 (błędnie jako Dobromielski); *Wykaz poległych i zmarłych żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na obczyźnie w latach 1939–1946*, Londyn 1952, s. 294; T. Kryśka-Karski, op.cit., s. 80 (błędna data śmierci: 7 XII 1942); J. Pawlak, op. cit., s. 224; K. Biennecki, *Polskie załogi nad Europą 1942–1945. Polacy w operacjach specjalnych*, Warszawa 2005, s. 9, 14, 16, 18, 21–25, 29, 32, 33.

Polski. Zginął w katastrofie samolotu H.P. „Halifax”. Był odznaczony między innymi Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari oraz Krzyżem Walecznych (czterokrotnie).

Idzikowski Zbigniew Augustyn (18 VIII 1911–17 XII 1942), porucznik obserwator²⁵

Urodził się w Krakowie. W rodzinnym mieście był siatkarzem RKS Garbarnia. Po maturze wstąpił do Szkoły Podchorążych Rezerwy Piechoty w Zambrowie, ale wkrótce przeniósł się do szkoły lotniczej w Dęblinie (1933). Naukę kontynuował w Szkole Podchorążych Lotnictwa w Bydgoszczy. W 1937 roku otrzymał przydział do 2. Pułku Lotniczego w Krakowie jako oficer techniczny. W szeregach tego pułku służył we wrześniu 1939 roku. Potem przez Rumunię przedostał się do Francji, a następnie do Wielkiej Brytanii. Był pilotem polskich dywizjonów RAF 300, 301 i 305. W czerwcu 1941 roku cudem uratował się, gdy w czasie lotu nad Francją jego samolot został trafiony. Do lutego 1942 roku wykonał 20 lotów bojowych, między innymi na Bremę, Brest, Hamburg, Kolonię i Norymbergę. Od września 1942 roku służył w 138. Dywizjonie RAF, w składzie polskich załóg. Zginął w katastrofie H.P. „Halifax”. Był odznaczony między innymi Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari oraz Krzyżem Walecznych (czterokrotnie).

Kleniewski Alfred Edmund (9 XI 1918–17 XII 1942), sierżant radiooperator²⁶

Urodził się w Mączewie (pow. Mława). Służył w polskich dywizjonach w Wielkiej Brytanii – 307. myśliwskim i 300. bombowym, następnie jako instruktor w 18. Operational Training Unit (Oddział Wyszkożenia Bojowego), a od września 1942 roku w 138. Dywizjonie RAF, w polskiej załodze. Do września 1941 roku wykonał 23 loty bojowe z Anglii, między innymi na Bremę, Hamburg, Kolonię, Mannheim, Antwerpię i Rotterdam. Zginął w katastrofie H.P. „Halifax”. Był odznaczony Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari oraz Krzyżem Walecznych (czterokrotnie).

Kostuch Wacław Jan (2 IV 1915–26 IX 1943), mat zawodowy²⁷

Urodził się w Krakowie. Kształcił się na kursach zawodowych na ślusarza. Pracował w warsztatach Państwowego Zarządu Dróg Wodnych oraz w Budownictwie Miejskim w Krakowie. W 1937 roku wstąpił do Marynarki Wojennej. Służył na ORP

²⁵ IPMS. A XII 85/7/85, Wniosek o nadanie Krzyża Walecznych (4 V 1941); ibidem, A XII 85/175/342, Wniosek o nadanie Orderu Virtuti Militari V kl. (20 II 1942); ibidem, A XII 85/56/5, Wniosek o odznaczenie Złotym Krzyżem Zasługi z Mieczami (7 IV 1943); R. Gretzyngier, W. Matusiak, W. Wójcik, J. Zieliński, op. cit., s. 300; O. Cumft, H.K. Kujawa, op. cit., s. 292; *Wykaz poległych...*, s. 300; B. Tuszyński, *Księga sportowców polskich ofiar II wojny światowej 1939–1945*, Warszawa 1999, s. 98; *Destiny Can Wait*, s. 128-129; K. Bieniecki, op. cit., s. 29, 32, 35.

²⁶ IPMS. A XII 85/7/107, Wniosek o nadanie Krzyża Walecznych (29 V 1941); ibidem, A XII 85/175/285, Wniosek o nadanie Orderu Virtuti Militari V kl. (27 IX 1941); R. Gretzyngier, W. Matusiak, W. Wójcik, J. Zieliński, op. cit., s. 301 (błędnie miejsce urodzenia: Pączewo); O. Cumft, H.K. Kujawa, op. cit., s. 322–323; *Księga pochowanych...*, t. III, s. 134 (błędnie miejsce urodzenia: Maczewo, oraz data śmierci: 17 II 1942); *Wykaz poległych...*, s. 305 (błędna data zgonu: 17 II 1942).

²⁷ IPMS. Mar. A.V. 12/415, Książka służbowa podoficera i szeregowca marynarki wojennej: Wacław Jan Kostuch; ibidem, A XII 85/24/105, Wniosek o odznaczenie Krzyżem Walecznych (21 III 1940); ibidem, A XII 85/90/135, Wniosek o odznaczenie Orderem Virtuti Militari V kl. (b.d.); *Księga pochowanych...*, t. III, s. 145; *Wykaz poległych...*, s. 282; J. Pertek, *Mala flota...*, s. 549.

„Wilk” (jako elektrotechnik), a od 1941 roku na ORP „Sokół”. W kwietniu 1940 roku otrzymał awans na starszego marynarza, a w lipcu 1941 roku – na mata. Był odznaczony Krzyżem Walecznych (dwukrotnie, 1940 i 1941). W 1942 roku przygotowano wniosek o przyznanie mu Krzyża Srebrnego Orderu Virtuti Militari. W uzasadnieniu podano, że w czasie bombardowania Malty w marcu 1942 roku jako gospodarz baterii akumulatorów na ORP „Sokół”, „gdy reszta załogi przebywała w schronach zgodnie z zarządzeniem Dowódcy, pozostawał z własnej inicjatywy i na własną prośbę na okręcie, by usuwać awarie, [...] dzięki czemu możliwe było przywrócenie okrętowi gotowości morskiej i bezpieczne opuszczenie Malty i uratowanie przez to okrętu od zniszczenia w porcie”²⁸. Podczas tej akcji odniósł obrażenia od wybuchu bomb. Zginął przypadkowo, w wyniku postrzelenia.

Kozłowski Stanley John (13 XI 1915–8 III 1942), Warrant Officer Class I²⁹

Urodził się w Montrealu. Ojciec (Hilary) pochodził z Sokala i przybył do Kanady w 1913 roku, był kierowcą w Poselstwie RP w Ottawie. Stanley uczył się między innymi w Sir George Williams College w Montrealu oraz w Lisgar Collegiate Institute w Ottawie. Pracował jako kelner, a później w charakterze stenografa w Metallic Minerals Division. Udzielał się w środowisku polonijnym, był sekretarzem Polish-Canadian Club w Ottawie. W 1940 roku zaciągnął się do Royal Canadian Air Force. W grudniu 1941 roku został sierżantem (Flight Sergeant, F/Sgt), a w 1942 roku otrzymał awans do stopnia Warrant Officer (odpowiednik chorążego). W marcu 1941 roku skierowano go do Anglii. Służył w 103. Dywizjonie RAF, a potem w 37. Dywizjonie na Bliskim Wschodzie. Zginął na Malcie za sterami bombowca typu „Wellington”.

Pankiewicz Stanisław (18 III 1916–17 XII 1942), porucznik pilot³⁰

Urodził się w Kapłanowcach (pow. Augustów, obecnie Białoruś). Ukończył Szkołę Podchorążych Lotnictwa w Dęblinie (XII promocja, 1939). Latem 1939 roku został przydzielony na staż do 4. Pułku Lotniczego w Toruniu. Po wybuchu wojny był ewakuowany wraz z Bazą Lotniczą nr 4. Przez Rumunię przedostał się do Francji, a następnie (po jej kapitulacji) do Wielkiej Brytanii. Służył w polskich dywizjonach RAF (300 i 301). Do stycznia 1942 roku wykonał 21 lotów bojowych, między innymi na Bremę, Brest, Hamburg, Hanower i Kolonię. We wrześniu 1942 roku zgłosił się ochotniczo do polskich załóg 138. Dywizjonu RAF. Zginął w katastrofie H.P. „Halifax”. Był odznaczony Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari oraz Krzyżem Walecznych (czterokrotnie).

²⁸ IPMS. A XII 85/90/135, Wniosek o odznaczenie Orderem Virtuti Militari V kl. (b.d.).

²⁹ *St. Joseph's Parish & Sanctuary. Bios of Those Parishioners Who Died in World War II*, <http://st-josephs.ca/bios-of-those/>, tu błędnie jako: Kozolowski; nekrolog ojca: „The Ottawa Citizen”, 11 X 1957, s. 20.

³⁰ IPMS. A XII 85/175/346, Wniosek o nadanie Orderu Virtuti Militari V kl. (21 I 1942); ibidem, A XII 85/56/13, Wniosek o odznaczenie Złotym Krzyżem Zasługi z Mieczami (7 IV 1943); R. Gretzynie, W. Matusiak, W. Wójcik, J. Zieliński, op. cit., s. 300; O. Cumft, H.K. Kujawa, op. cit., s. 424–425; J. Pawlak, op. cit., s. 208. W *Księdze pochowanych...* (s. 217) oraz *Wykazie poległych...* (s. 317) inna dzienna data urodzin (8 III), a także miejsce urodzenia (Kapłaniowce).

Wysocki Roman (2 I 1916–17 XII 1942), sierżant radiooperator³¹

Urodził się w Krasnymstawie (woj. lubelskie). Ukończył Szkołę Podoficerów Lotnictwa dla Małoletnich w Bydgoszczy (1936) ze specjalnością radiotelegrafisty i został przydzielony do 1. Pułku Lotniczego w Warszawie. Brał udział w kampanii wrześniowej jako strzelec 211. Eskadry Bombowej. Przez Rumunię przedostał się do Francji, a następnie do Wielkiej Brytanii. Służył w polskich dywizjonach RAF (300 i 305), a od września 1942 roku w 138. Dywizjonie do zadań specjalnych (w składzie polskich załóg). Brał udział w lotach bojowych, między innymi na Bremę, Hamburg, Kolonię i Mannheim. Zginął w katastrofie H.P. „Halifax”. Był odznaczony między innymi Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari, Krzyżem Walecznych (czterokrotnie) oraz brytyjskim Air Crew Europe Star.

Zieliński Oskar Franciszek (25 XI 1910–17 XII 1942), starszy sierżant strzelec³²

Urodził się w Prusach Wschodnich, prawdopodobnie w Prostken (dzisiejsze Prostki w woj. warmińsko-mazurskim). W Wielkiej Brytanii przeszedł przeszkolenie bojowe. We wrześniu 1940 roku został przydzielony do polskiego 300. Dywizjonu Bombowego RAF jako strzelec radiotelegrafista. Rozkazem nr 10/41 Naczelnego Wodza gen. W. Sikorskiego, w czerwcu 1941 roku, otrzymał pochwałę za to, że „w czasie wypadku lotniczego przy starcie do lotu operacyjnego w dniu 23 marca b.r. [...] z narażeniem własnego życia przeszukiwali [z dwójką kolegów – A.P.] rozbity samolot, chcąc nieść pomoc innym członkom załogi”³³. Do sierpnia 1941 roku wykonał 25 lotów bojowych mających na celu bombardowanie pozycji nieprzyjaciela. Od września 1942 roku służył w polskiej załodze w 138. Dywizjonie RAF. Zginął w katastrofie H.P. „Halifax”. Łącznie miał za sobą 10 lat służby wojskowej. Był odznaczony między innymi Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari oraz Krzyżem Walecznych (czterokrotnie).

O pochowanym na cmentarzu starszym marynarzu **Józefie Paszku** (30 I 1920–25 III 1942) udało się niestety ustalić znacznie mniej informacji. Jak wspomniano, służył na okręcie podwodnym „Sokół”, gdzie był elektrykiem okrętowym. Urodził się w Dziezicach (obecnie Czechowice-Dziedzice w powiecie bielskim). W czasie nieprzyjacielskiego nalotu na Maltę został ciężko ranny i zmarł tego samego dnia w szpitalu³⁴.

³¹ IPMS. A XII 85/7/302, Wniosek o nadanie Krzyża Walecznych (28 V 1941); ibidem, A XII 85/175/286, Wniosek o nadanie Orderu Virtuti Militari V kl. (1941); ibidem, A XII 85/56/21, Wniosek o odznaczenie Złotym Krzyżem Zasługi z Mieczami (7 IV 1943); R. Gretzyngier, W. Matusiak, W. Wójcik, J. Zieliński, op. cit., s. 301; O. Cumft, H.K. Kujawa, op. cit., s. 546; *Wykaz poległych...*, s. 333; M.J. Hasiński, *Szkoła Podoficerów Lotnictwa dla Małoletnich. Encyklopedia*, t. III, Poznań 1993, s. 195; J. Pawlak, W. Nowakowski, *Brygada bombowa kurs bojowy!*, Warszawa 1983, s. 263 (tu data urodzin: 1917 r.).

³² IPMS. A XII 85/7/310, Wnioski o nadanie Krzyża Walecznych (1941); ibidem, A XII 85/175/230, Wniosek o nadanie Orderu Virtuti Militari V kl. (23 VIII 1941); ibidem, A XII 85/56/23, Wniosek o odznaczenie Złotym Krzyżem Zasługi z Mieczami (7 IV 1943); R. Gretzyngier, W. Matusiak, W. Wójcik, J. Zieliński, op. cit., s. 301; O. Cumft, H.K. Kujawa, op. cit., s. 554; *Księga pochowanych...*, t. III, s. 327; *Wykaz poległych...*, s. 334 (jako miejsce urodzenia podaje Prostkes, prawdopodobnie błędnie).

³³ *Rozkazy Naczelnym Wodzów Polskich Sił Zbrojnych 1939–1945*, t. 1: *Rozkazy do żołnierzy*, oprac. A.K. Kunert, Warszawa 2002, s. 106.

³⁴ *Księga pochowanych...*, t. III, s. 219; *Wykaz poległych...*, s. 283; E. Kosiarz, *Flota Białego Orła*, Gdańsk 1984, s. 361; J. Pertek, *Mala flota...*, s. 554.

TEKSTY INSKRYPCJI

a) Uwagi dotyczące edycji

W edycji uwzględniono napisy, jakie znajdują się na grobach żołnierzy polskich i polskiego pochodzenia, oraz na odsłoniętej w 2003 roku tablicy pamiątkowej. Jako pierwszy podano tekst na tablicy. Pozostałe ułożono w porządku chronologicznym według dat śmierci pochowanych Polaków.

Zachowano oryginalną pisownię, interpunkcję oraz skróty, a także graficzny układ treści. Napisy zasadniczo zostały sporządzone w języku angielskim, tylko na jednym nagrobku (pilota wywodzącego się z Polonii kanadyjskiej) część tekstu jest po polsku. Dwujęzyczny napis – po polsku i po angielsku – widnieje na tablicy pamiątkowej.

W przypisach sprostowano pojawiające się w inskrypcjach błędy i usterki literowe.

Edycję przygotowałem na podstawie dokumentacji fotograficznej polskich grobów, którą wykonałem podczas pobytu na Malcie w dniach 3–6 października 2015 roku.

b) Wykaz skrótów występujących w tekstach inskrypcji

- ldg. smn. – leading seaman
- O.R.P. – Okręt Rzeczypospolitej Polskiej
- por – porucznik
- r. – rok
- sierz – sierżant
- st. mar – starszy marynarz
- st. sierz – starszy sierżant

c) Inskrypcje

Tablica pamiątkowa (na ścianie budynku administracyjnego)

IN HONOUR OF POLISH
SAILORS AND AIRMEN
FALLEN IN SERVICE TO THEIR
COUNTRY
IN COMBAT FOR MALTA
BETWEEN
1942–1943

POLSKIM
MARYNARZOM I LOTNIKOM
POLEGŁYM W SŁUŻBIE
OJCZYZNY
W LATACH 1942–1943
W BOJACH O MALTĘ

THE REPUBLIC OF POLAND
WARSAW–KALKARA
2003 R.³⁵

RZECZPOSPOLITA POLSKA
WARSZAWA–KALKARA
2003 R.

³⁵ Tak w oryginale.

Napisy na płytach nagrobnych

1. Stanley John Kozlowski (grób P 12)

R. 54174³⁶ WARRANT OFFICER I
 S. J. KOZLOWSKI
 PILOT
 ROYAL CANADIAN AIR FORCE
 8TH MARCH 1942 AGE 27
 „THERE’S SOME CORNER
 OF A FOREIGN FIELD”³⁷
 DROGA WIODŁA PRZEZ MALTE

Uwagi: płyta nagrobna skorodowana, napis słabo czytelny; z lewej strony godło Royal Canadian Air Force.

2. Józef Paszek (grób P 13)

ST. MAR
 J. PASZEK
 POLISH NAVY
 25TH MARCH 1942

Uwagi: po lewej stronie wykute w płycie godło Polski (orzeł w koronie).

3. Krzysztof Dobromirski (grób E 4)

POR
 K. L. DUBROMISSKI³⁸
 POLISH AIR FORCE
 17TH DECEMBER 1942

4. Zbigniew Idzikowski (grób E 4)

POR
 ZBIGNIEW IDZIKOWSKI
 POLISH AIR FORCE
 17TH DECEMBER 1942

³⁶ Symbol oznaczający tzw. *service number* (wojskowy numer identyfikacyjny).

³⁷ Fragment wiersza *The Soldier* angielskiego poety Ruperta Brooke’a (1887–1915). Utwór powstał w 1914 r., po wybuchu pierwszej wojny światowej.

³⁸ Błąd w zapisie. Powinno być: Dobromirski.

5. Stanisław Pankiewicz (grób E 4)

POR
STANIŁAW³⁹ PANKIEWICZ
POLISH AIR FORCE
17TH DECEMBER 1942

6. Alfred Kleniewski (grób F 18)

SIERZ
A. E. KLENIEWSKI
POLISH AIR FORCE
17TH DECEMBER 1942 AGE 24

Uwagi: po lewej stronie wykute w płycie godło Polski.

7. Roman Wysocki (grób F 18)

SIERZ
R. WYSOCKI
POLISH AIR FORCE
17TH DECEMBER 1942 AGE 26

Uwagi: po lewej stronie wykute w płycie godło Polski.

8. Oskar Zieliński (grób F 17)

ST. SIERZ
O. F. ZIELINSKI
POLISH AIR FORCE
17TH DECEMBER 1942 AGE 32

Uwagi: po lewej stronie wykute w płycie godło Polski.

9. Wacław Kostuch (grób P 23)

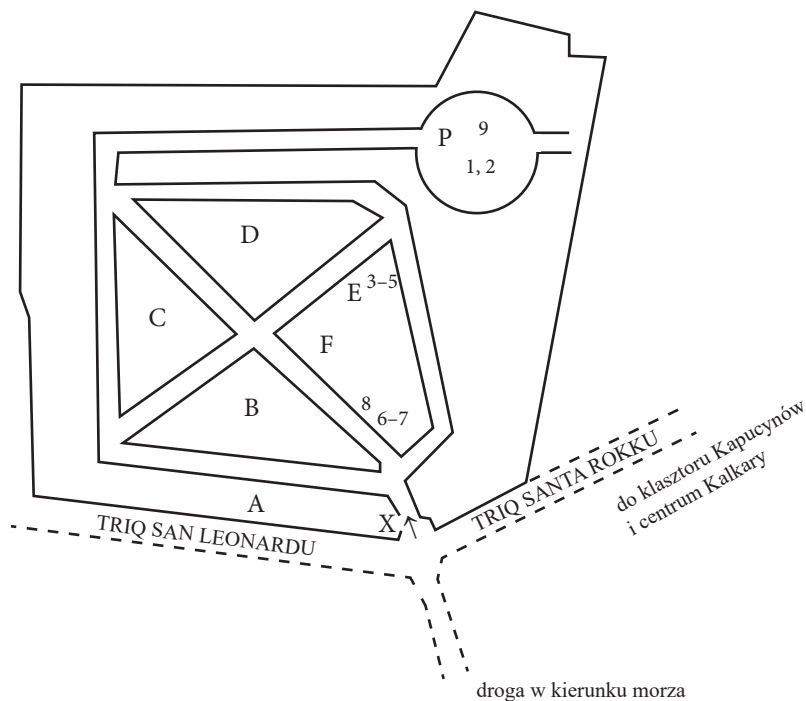
LDG. SMN.
W. J. KOSTUCH
O.R.P. „SOKOL”
26TH SEPTEMBER 1943
POLISH FORCES

Uwagi: powyżej inskrypcji wykute w płycie godło Polski.

³⁹ Błąd w zapisie. Powinno być: Stanisław.

Lokalizacja polskich grobów na cmentarzu w Kalkarze⁴⁰

N ↓

A, B, C itd. – oznaczenia kwater

1, 2, 3 itd. – polskie groby (zaznaczone na planie numery odpowiadają kolejnemu numerowi inskrypcji zamieszczonej w części „Teksty inskrypcji”)

1 – grób pojedynczy

3–5 – grób zbiorowy

X – miejsce, w którym znajduje się tablica poświęcona pamięci polskich lotników i marynarzy (na ścianie budynku administracyjnego)

↑ – brama wejściowa na cmentarz

Plan ma charakter orientacyjny. Zaznaczono na nim tylko niektóre kwatery.

⁴⁰ Opracowując szkic korzystałem z ogólnego planu cmentarza dostępnego na cytowanej stronie CWGC, zdjęć lotniczych na Google Maps oraz własnych notatek.

BIBLIOGRAFIA

Materiały archiwalne

The National Archives, London

ADM 116/618 – Malta. Site for New Cemetery (1898–1901).

ADM 270/3 – Maintenance of Royal Naval Cemeteries.

DEFE 71/248 – Commonwealth War Graves Commission: Cemeteries in Malta (1977–1979).

MFQ 1/178/6-7 – Plan of Land Near the Capuchin Convent Proposed to be Used as an Additional Royal Navy Cemetery (1898).

Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie

A XII 85/7/85, 85/7/107, 85/7/302, 85/7/310, 85/24/105 – wnioski o nadanie Krzyża Walecznych.

A XII 85/56/4, 85/56/5, 85/56/13, 85/56/21, 85/56/23 – wnioski o odznaczenie Złotym Krzyżem Zasługi z Mieczami.

A XII 85/90/135, 85/175/285, 85/175/286, 85/175/295, 85/175/342, 85/175/346 – wnioski o nadanie Orderu Wojennego Virtuti Militari V kl.

Mar. A.V. 12/415 – Książka służbowa podoficera i szeregowca marynarki wojennej: Wacław Jan Kostuch.

Źródła drukowane

Rozkazy Naczelnych Wodzów Polskich Sił Zbrojnych 1939–1945, t. 1: *Rozkazy do żołnierzy*, oprac. A.K. Kunert, Warszawa 2002.

Opracowania

Attard J., *The Battle of Malta*, London 1980.

Barry W.R., Chisholm D., Parsons B., *Age Shall Not Weary Them. Saskatchewan Remembers Its War Dead*, Regina 2005.

Bieniecki K., *Polskie załogi nad Europą 1942–1945. Polacy w operacjach specjalnych*, Warszawa 2005.

Cumft O., Kujawa H.K., *Księga lotników polskich poległych, zmarłych i zaginionych 1939–1946*, Warszawa 1989.

Destiny Can Wait. The Polish Air Force in the Second World War, ed. M. Lisiewicz, London 1949.

Forester C.S., *Bitwa o Maltę*, tłum. J. Kowalski, Warszawa 1946.

Gretzyngier R., Matusiak W., Wójcik W., Zieliński J., *Ku czci poległych lotników 1939–1945*, Warszawa 2006.

Hasiński M.J., *Szkoła Podoficerów Lotnictwa dla Młodoletnich. Encyklopedia*, t. III, Poznań 1993.

- Holland J., *Fortress Malta. An Island Under Siege, 1940–1943*, London 2003.
- Kosiarz E., *Flota Białego Orła*, Gdańsk 1984.
- Król W., *Polskie dywizjony lotnicze w Wielkiej Brytanii 1940–1945*, wyd. 3, Warszawa 1990.
- Kryska-Karski T., *Straty korpusu oficerskiego 1939–1945*, Londyn 1996.
- Księga pochowanych żołnierzy polskich poległych w II wojnie światowej*, t. III, red. E. Pawłowski, Pruszków 1994.
- Misztal M., *Historia Malty [w:] Historia małych krajów Europy*, red. J. Łaptoś, Wrocław–Warszawa–Kraków 2002.
- Pawlak J., *Absolwenci Szkoły Orłąt 1925–1939*, Warszawa 2002.
- Pawlak J., Nowakowski W., *Brygada bombowa kurs bojowy!*, Warszawa 1983.
- Pertek J., *Eskortowce „Krakowiak”, „Kujawiak” i „Ślązak”*, Gdynia 1959.
- Pertek J., *Mała flota wielka duchem*, Poznań 1989.
- Pertek J., *Okręty podwodne „Sokół” i „Dzik”*, Gdynia 1958.
- Przemyski A.P., *Z pomocą żołnierzom podziemia*, wyd. 2, Warszawa 2006.
- Rudzki Cz., *Polskie okręty podwodne 1926–1969*, Warszawa 1985.
- Summers J., *Remembered. The History of the Commonwealth War Graves Commission*, London 2007.
- Tuszyński B., *Księga sportowców polskich ofiar II wojny światowej 1939–1945*, Warszawa 1999.
- Wykaz poległych i zmarłych żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na obczyźnie w latach 1939–1946*, Londyn 1952.

Internet (data dostępu: 4.02.2016)

- Choiński P., *Groby polskich żołnierzy na cmentarzu w Kalkarze*, <http://polonika.namalcie.pl/kategoria/Poloniki/ii-wojna-swiatowa>.
- Malta (Capuccini) Naval Cemetery*, [http://www.cwgc.org/find-a-cemetery/cemetery/11204/MALTA%20\(CAPUCCINI\)%20NAVAL%20CEMETERY](http://www.cwgc.org/find-a-cemetery/cemetery/11204/MALTA%20(CAPUCCINI)%20NAVAL%20CEMETERY).
- Obchody 71. rocznicy obrony Malty*, http://www.radaopwim.gov.pl/article_details/1032/la-valetta-kalkara-malta.
- Polish Wartime Heroes Commemorated*, „The Times of Malta”, 16 VII 2003, www.timesof-malta.com.
- Polskie Siły Powietrzne w II wojnie światowej. Cmentarz Morski w Kalkarze (Malta)*, http://www.polishairforce.pl/_cmkalkara.html.
- St. Joseph's Parish & Sanctuary. Bios of Those Parishioners Who Died in World War II*, <http://st-josephs.ca/bios-of-those/>.